

УДК 631/635+3+9](092)

БОРОВИК

Ольга Борисівна

директор бібліотеки
Вищого державного навчального
закладу України «Українська медична
стоматологічна академія»
(м. Полтава)

**Ф.Т. МОРГУН (1924-2008) – ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ, ВЧЕНИЙ ТА ОДИН ІЗ
ОРГАНІЗАТОРІВ ВІТЧИЗНЯНОГО ҐРУНТОЗАХИСНОГО
ЗЕМЛЕРОБСТВА (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРАЦЬ)**

Стаття присвячена історіографічному огляду праць радянських і сучасних дослідників про видатного державного діяча, вченого, організатора ведення ґрунтозахисної системи землеробства Ф.Т. Моргуна. Автор з'ясувала, що наявні історіографічні джерела стисло окреслюють перебіг подій його життєвого, наукового і творчого шляху, або змальовують окремі його моменти.

Статья посвящена историографическому обзору трудов советских и современных исследователей о выдающемся государственном деятеле, ученом, организаторе ведения почвозащитной системы земледелия Ф.Т. Моргуна. Автор выяснила, что имеются историографические источники сжато очерчивают ход событий его жизненного, научного и творческого пути, или отображают отдельные его моменты.

The article deals with the historiographic review of the scientific researches of soviet and modern analysts about F.T. Morgun – the outstanding state leader, scientist and the organizer of soil-protective system in farming agriculture. It has been found by the author that the existent historiographic sources either briefly outline the course of events of his life, scientific and creative development or depict its specific moments.

У сучасних умовах становлення і зміцнення Української держави, яка славиться найродючішими ґрунтами – чорноземами, важливим постає питання висвітлення внеску вчених, управлінців, державних діячів у розвиток її аграрного сектора економіки. В цьому контексті суттєвим є історичне дослідження творчої спадщини видатних особистостей, що дає змогу виявити і

реконструювати їх здобутки у розвитку сільськогосподарської науки.

Ім'я провідного еколога, вченого-агронома, державного діяча, публіциста, доктора сільськогосподарських наук, почесного академіка УААН, першого секретаря Полтавського обкому партії, першого голови Державного комітету СРСР з охорони природи, автора широкомасштабного експерименту – «полтавського варіанту» безполицевого ґрунтозахисного землеробства і великої кількості науково-популярних праць із цієї проблематики Федора Трохимовича Моргуна не достатньо відоме не тільки спеціалістам, а й широкій громадськості. Отже, актуальною залишається тема дослідження його постаті.

Спеціальних узагальнюючих розвідок життєвого, науково-організаційного шляху, державницької діяльності Ф.Т. Моргуна у вітчизняній історіографії досі немає, окремі аспекти даної проблеми розглядалися в працях І. Бокото [25; 26]; М. Костенка [28], В. Женченка [20], В. Моргуна [18], Ю. Грибова [17], де стисло подано історіографічний аспект праць про Ф.Т. Моргуна. Їх сукупність дозволила визначити стан і особливості досліджуваної проблеми, з'ясувати основні тенденції її розвитку.

Метою даної статті є з'ясування і висвітлення стану наукової розробки питання щодо організаційної, науково-публіцистичної, ґрунтозахисної, екологічної, суспільно-політичної, державної діяльності Федора Трохимовича Моргуна.

Зважаючи на специфіку тематики, відмінність політичних, соціально-економічних умов, в яких працювали науковці, зміни характеру впливу держави на історіографічний процес, кадровий потенціал істориків, опрацювання джерел, рівня теоретичного осмислення проблем простежуються два хронологічні періоди: 1) радянська історіографія; 2) сучасна історіографія.

Розпочинаючи аналіз проблеми радянського періоду історіографії, слід зазначити, що наукові публікації, присвячені Федору Моргуну, активно почали з'являтися у 70-ті роки ХХ ст. Це був період розквіту його державної, управлінської діяльності. Його науково-публіцистичні праці користувалися популярністю. Освітнянин К. Ходосов, рецензуючи автобіографічну повість

Ф.Т. Моргуна «Хлеб и люди», дав їй високу оцінку, назвавши «життєвою,

сьогоденною, хвилюючою, наснажливою» [1, с. 4]. Дослідник надзвичайно цінував постать Ф.Т. Моргуна, вважав його зразком для наслідування молодим поколінням, захоплювався енергійністю, заповзятістю і талантом керівника і вченого-аграрія.

На сторінках теоретичного і науково-практичного часопису «Земледелие» публікувалася низка статей, присвячених аналізу результатів «полтавського експерименту» Ф.Т. Моргуна зі широкомасштабного запровадження безполицевого обробітку ґрунту. На прикладі роботи колгоспу «Шлях до комунізму» Глобинського району Полтавської області, доктор сільськогосподарських наук П. Осадчій і співробітник Полтавського сільськогосподарського інституту Г. Пастернак доводили, що поверхневий обробіток ґрунту – ефективніший за полицевий [2, с. 17-18].

Кандидат сільськогосподарських наук, співробітник Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи В.М. Круть дійшов висновку, що «поверхневий обробіток у зв'язку зі зменшенням трудових і грошово-матеріальних затрат при одночасному збільшенні врожаю знижує собівартість і підвищує рентабельність виробництва зерна озимої пшениці» [3, с. 35].

Не дивлячись на це, у 80-ті роки ХХ ст. на сторінках часопису «Земледелие» розгорнулася дискусія щодо обговорення результатів запровадження «полтавського експерименту» безполицевого обробітку ґрунту, ініційованого Ф.Т. Моргуном. Доктор сільськогосподарських наук, професор Української сільськогосподарської академії М.К. Шикула опублікував низку статей, присвячених Ф.Т. Моргуну та його проекту, де позитивно оцінив результати безполицевого обробітку ґрунту на Полтавщині, підтвердивши це розрахунками на прикладі господарств області [4, с. 53].

Професор М.К. Шикула, узагальнюючи експеримент Ф.Т. Моргуна, дав йому високу оцінку, зазначивши, що ґрунтозахисна безполицева система землеробства має великі резерви в стабілізації землеробства, збільшенні виробництва зерна та іншої сільськогосподарської продукції. Однак ці резерви можуть бути повністю використані лише при всебічному її забезпеченні відповідною технікою [5].

У подальшому, осмислюючи наслідки впровадження ґрунтозахисних технологій на Полтавщині, Ф.Т. Моргун і професор М.К. Шикула в співавторстві з іншими вченими, підготували статтю про вплив тривалого безполицевого обробітку на вміст і якість гумусу [6, с. 24].

Вище зазначена стаття М.К. Шикули та інших учених про проведення «полтавського експерименту» викликала не лише позитивні відгуки, а й критичні зауваження. Так, у 1987 році журналіст В.Г. Пінегін, відвідавши Полтавщину, переконався у бережливому ставленні землеробів до землі і загалом до самої ідеї безполицевого обробітку. Після цього він написав статтю «Наша система виникла не на пустом месте», в якій зазначив, що ґрунтозахисне землеробство це перш за все «прояв творчого підходу до ведення землеробства, заперечення будь-якого шаблону в агрономії» [7, с. 22].

На відміну від В.Г. Пінегіна, критично висловився у статті «О бесплужной системе земледелия» професор Кишинівського сільськогосподарського інституту Г.М. Ванькович. Учений зауважив, що це фактично результати впровадження плоскорізного обробітку ґрунту, а названо його безполицевою ґрунтозахисною системою землеробства. Цим автор, по суті, прирівняв прийоми обробітку ґрунту до системи землеробства. Г.М. Ванькович категорично виступив проти зведення до одного двох різних термінів «обробіток ґрунту» і «система землеробства» [8, с. 22]. Учений зазначив, що в Полтавській області під керівництвом Ф.Т. Моргуна без плуга обробляли землю лише в рільництві. Про яке ж «безполицеве землеробство» може йти мова, якщо інші підгалузі землеробства цим способом не оброблялися? Як зазначив Г.М. Ванькович, Ф.Т. Моргун не бачив різниці у вживанні понять «ґрунтозахисна безполицева система землеробства», «безполицеве землеробство» і «безполицевий обробіток ґрунту». Застосовуючи ці поняття він мав на увазі не обробіток ґрунту без плуга, а систему землеробства. Звідси висновок, що спосіб обробітку ґрунту визначає систему землеробства. Але ж система обробітку ґрунту не «виходить» безпосередньо на систему землеробства, вона ніби замикається у сівозміні (рільництво, овочівництво). Фактично критика Г.М. Ваньковича зводилася до різного тлумачення термінів М.К. Шикулою та застосування шаблонного

підходу до обробітку ґрунту.

Продовжуючи публікацію матеріалів, присвячених широкомасштабному «полтавському експерименту» своє слово сказали не лише науковці-теоретики, але й практики. Голова колгоспу імені С.Орджонікідзе Шишацького району Полтавської області С.С. Антонєць підготував статтю «Тернистые пути «безотвалки». У ній автор дав відповідь на критику професора Г.М. Ваньковича щодо «полтавського експерименту», зазначивши, що вона не була підкріплена ні науковими, ні виробничими даними. Наприкінці статті С.С. Антонєць зазначив, що впровадження безполицевого методу – це «воістину революційний процес перебудови нашого землеробства, і без полум'яних революціонерів у цій справі не обійшлося. Нам у Полтавській області пощастило, що таким революціонером виявився перший секретар обкому партії Ф.Т. Моргун» [9, с. 50-51].

Завідувач кафедри землеробства Башкирського сільськогосподарського інституту, професор Г.І. Лисак схвально відгукнувся на експеримент Ф.Т. Моргуна і теж піддав критиці статтю Г.М. Ваньковича «О бесплужной системе земледелия». Вчений відзначив, що досвід першого секретаря Полтавського обкому партії Ф.Т. Моргуна заслуговує схвалення і підтримки, тим паче, що він приніс певний ефект [10, с. 29].

Кандидат сільськогосподарських наук Г.Ф. Савченко, аналізуючи наукове обґрунтування «полтавського експерименту», зауважив, що «знадобилася воля і енергія першого секретаря Полтавського обкому компартії України Ф.Т. Моргуна для того, щоб розпочати наприкінці 70-х років в області широкий перехід до прогресивної технології обробітку ґрунту» [11, с. 31]. Дослідник у дискусії щодо ефективності впровадження безполицевого методу обробітку ґрунту звернув увагу саме на особисті якості Ф.Т. Моргуна.

На сторінках «Земледелия» дискусія з приводу експерименту продовжувалася. На підтримку Г.М. Ваньковича виступив кандидат сільськогосподарських наук, співробітник Всеросійського науково-дослідного інституту кукурудзи В.Т. Канцалієв. Учений зазначив, що «полтавський

експеримент» мав низку недоліків, про які замовчувалося, а його автори настільки ним захопилися, що не бачили інших способів обробітку ґрунту. Але ж кожен спосіб обробітку має свої недоліки, які не можна замовчувати [12, с. 33].

Доктор сільськогосподарських наук, співробітник Воронежського сільськогосподарського інституту В.Д. Іванов протягом тривалого часу спостерігав за проведенням Ф.Т. Моргуном «полтавського експерименту». Учений закликав об'єднувати зусилля вчених-аграріїв, відшукувати оптимальні шляхи для вдосконалення екозахисних систем [13, с.18].

Завершенням дискусії щодо обговорення «полтавського експерименту» Ф.Т. Моргуна на сторінках часопису «Земледелие», яка тривала протягом трьох років, стала стаття доктора сільськогосподарських наук, співробітника Українського науково-дослідного інституту землеробства О.Г. Тараріко. Учений зауважив, що «завдяки полтавчанам дослідження з проблеми ґрунтозахисного обробітку ґрунту отримало значне прискорення і розширення. В цьому не можна не відмітити роль активної позиції ініціатора широкомасштабного експерименту – колишнього першого секретаря Полтавського обкому партії <...> Ф.Т. Моргуна і професора Української сільгоспакадемії М.К. Шикуди» [14, с. 14].

У 80-ті роки ХХ ст. у періодичних часописах з'явилася низка публікацій про Федора Трохимовича Моргуна. Відомий поет, прозаїк, публіцист В. Коротич, публікуючи статтю з приводу ювілею Ф.Т. Моргуна, дав йому високу характеристику [15, с. 6].

Кандидат сільськогосподарських наук В. Шайкін, аналізуючи експеримент Ф.Т. Моргуна, позитивно відгукнувся на його роботу «Поле без плуга». Він вважав, що «полтавський експеримент» заслуговує прискіпливої уваги і зацікавлення агрономів і керівників колгоспів і радгоспів [16, с. 2].

Аналізу діяльності Ф.Т. Моргуна на посаді першого голови Державного комітету СРСР з охорони природи присвячено статтю Ю. Грибова, в якій глибоко проаналізований життєвий шлях управлінця, його наукові переконання, реалізовані проекти і зазначив, що «відомим Моргуна зробили

не Золота Зірка – зірка Героя, не депутатський мандат, не вчена ступінь, а саме земля, хліб і робота, рідкісне вміння переконати, достукатися до серця кожного. І ще, звичайно, його книги» [17, с. 10].

Отже, підсумовуючи радянський період історіографії, доходимо до висновків: постать Ф.Т. Моргуна стала предметом активних зацікавлень учених починаючи із 70-х років ХХ ст. і це було, переважно, реакцією на його науково-публіцистичні роботи; однак широкій громадськості Ф.Т. Моргун став відомий у 80-ті роки ХХ ст., коли на сторінках часопису «Земледелие» розгорнулася дискусія щодо «полтавського експерименту» – широкомасштабного впровадження ґрунтозахисних технологій. Причому, експеримент викликав різні оцінки у науковців і практиків – від схвальних відгуків до критики. У 1988 році з'явилася робота, де було проаналізовано діяльність Ф.Т. Моргуна на посаді голови Державного комітету СРСР з охорони природи.

Аналізуючи сучасну історіографію постаті Ф.Т. Моргуна, варто зазначити, що на початку ХХІ ст. з'явилася низка статей, окремі розділи колективних праць, або й самостійні роботи, які були присвячені вченому. Новітню історіографію варто розпочати з наукових праць, де йде мова про особистість Ф.Т. Моргуна. У 1997 році була опублікована праця В.Ф. Моргуна «На захист батька», де вчений намагався очистити від наклепів і безпідставних звинувачень добре ім'я батька, назвавши його «останнім романтиком епохи» [18]. У роботі містяться маловідомі або невідомі факти біографії вченого, роздуми над його поглядами і вчинками, акцентується увага на його високопатріотичній громадянській позиції.

Полтавський письменник М.В. Костенко написав книгу «Епоха Моргуна: хліб і правда» – це перша в Україні і Росії спроба науково-літературного портрета невтомного подвижника, витязя українського, російського і казахстанського степів. Гострополемічні монологи книги являють собою публіцистичну панораму маловідомих або недостатньо розкритих світоглядних і науково-прикладних аспектів творчої біографії Ф.Т. Моргуна [9].

У 2002 році опубліковано нарис відомого письменника України В.В. Женченка, присвячений аналізу діалогії Ф.Т. Моргуна «Переорані покоління». Автор зазначив, що праці вченого наближаються до вершин української публіцистики, які досягалися великими майстрами слова [20].

На сьогоднішній день останньою окремою розвідкою про Ф.Т. Моргуна є дослідження П.В. Писаренка і М.П. Лебедика «Кобзар переораних поколінь. Федір Моргун» [21]. У праці автори зазначили, що життя вченого і державного діяча об'єднує в собі декілька епох. Робота є кроком до написання ґрунтовної наукової біографії людини, котра по праву займає почесне місце в пантеоні видатних українців.

У колективній праці «Охрана природы в России: от Горбачова до Путина» проаналізовано діяльність Ф.Т. Моргуна на посаді першого голови Державного комітету СРСР з охорони природи [22, с. 82].

Ґрунтовні відомості про суспільно-політичну діяльність Федора Моргуна містить також колективна праця «Історія комсомолу на Полтавщині» [23], де йде мова про його політику підтримки молоді, розбудову українського села, розвиток приватної ініціативи людей тощо.

У роботі «Полтава. Історичний нарис» показано становище Полтавщини в період кризи радянського ладу (1965-1985 роки), чільне місце у ній відведено й висвітленню громадської та екологічної діяльності Федора Моргуна [24].

На зламі ХХ–ХХІ ст. Ф.Т. Моргун поринув в активну суспільно-політичну діяльність. Його праця «Конец света? Или...» (витримала 4 видання) викликала не менший суспільний резонанс, ніж попередні роботи. На початку 90-х років почали з'являтися рецензії на цю роботу, а паралельно із цим і відгуки на постать Федора Моргуна.

Товариш і однодумець Ф.Т. Моргуна публіцист і журналіст І. Бокий теж підготував схвальний відгук на його працю «Конец света? Или...». Він акцентував увагу на тому, що Федір Трохимович розглядав село як ядро оздоровлення природи, і в зв'язку з цим ставив питання про створення сприятливих умов для життя в селі [25, с. 3].

У 1994 році І. Бокий підготував розгорнуту статтю про Ф.Т. Моргуна зі своєрідним підзаголовком «Спроба у день 70-ліття Федора Моргуна кинути не чорно-білий погляд на справу життя його покоління». Публіцист ґрунтовно проаналізував широку діяльність Ф.Т. Моргуна, як науковця, державного діяча, вченого-аграрія, міністра екології [26, с. 2].

Г. Сімакович, вітаючи Ф.Т. Моргуна з 70-літнім ювілеєм, зауважив, що «далекоглядність і прозорливість активного поборника «безотвалки» була не лише в його кровній зацікавленості в збереженні і примноженні родючості землі, не тільки в його твердій переконаності в тому, що вона найбільш екологічна в сучасних умовах [27, с. 6].

Член Національної Спілки письменників України М. Костенко написав статтю, присвячену Федору Моргунові як переможцю в конкурсі «Людина року» в Російській Федерації. Дослідник проаналізував здобутки науковця на посаді радника губернатора Белгородської області [28, с. 28].

Розвідки, присвячені життєвому і науковому шляхові Ф.Т. Моргуна, з'являються і після його смерті. Час переконує у правильності його припущень і застережень. Велику роботу щодо збереження пам'яті про Ф.Т. Моргуна та популяризації його науково-публіцистичної спадщини проводить його син Володимир Федорович Моргун. У розвідці «Біографічний нарис» учений висвітлив основні життєві віхи і наукові здобутки батька, а також подав частковий бібліографічний список його праць [29].

Дослідник С. Бражник написав розгорнуту статтю про Ф.Т. Моргуна, де коротко проаналізував життєві віхи вченого, його проекти, невтомну життєву позицію, роботи з землеробства та актуальних питань історії України [30, с. 4].

Ф.Т. Моргуна знали як чесного, принципового, самовідданого робітнику керівника. До нього приїжджали письменники і поети. Особливо довірливими у Ф.Т. Моргуна були стосунки із письменником Олесем Гончарем. Дослідник М. Селецький, аналізуючи щоденники та епістолярну спадщину письменника Олесея Гончара, з'ясував, що у багатьох із них йде мова про Ф.Т. Моргуна. [31]. Письменник глибоко цінував і поважав Федора Трохимовича, як громадського

діяча, художника слова, талановиту людину.

І. Бокий опублікував невелику статтю, в якій зауважив, що нинішня складна ситуація в Україні свідчить про правильність припущень Ф.Т. Моргуна щодо необхідності зберегти людину і врятувати її здоров'я [31, с. 2].

Отже, проаналізувавши сучасний стан історіографії постаті Ф.Т. Моргуна, можна зробити наступні висновки: на зламі ХХ–ХХІ ст. з'явилися спеціальні, самостійні праці, які були присвячені Ф.Т. Моргуну; у колективних працях, присвячених агроєкології і проблемам захисту довкілля, відведено місце для висвітлення ролі Ф.Т. Моргуна у вирішенні багатьох наболілих проблем і завдань; статті, вміщені в періодичних часописах, в основному відображали суспільно-політичну, науково-публіцистичну діяльність ученого, і переважна більшість була підготовлена у зв'язку з ювілейними датами в житті вченого.

Таким чином, наукова, організаційна, державницька, політична, екологічна, публіцистична діяльність Ф.Т. Моргуна була предметом зацікавлень багатьох учених, письменників, журналістів та інших дослідників. Найвні історіографічні джерела стисло окреслюють перебіг подій його творчого життя, змальовують окремі його моменти.

Список використаної літератури

1. *Ходосов К.* Немеркнуча епопея / К. Ходосов // Рад. освіта. – 1975. – 29 берез. – С. 4.
2. *Осадчий П.* Поверхностная – эффективней / П. Осадчий, Г. Пастернак // Земледелие. – 1975. – № 4. – С. 17–18.
3. *Круть В. М.* Озимым – поверхностную обработку / В. М. Круть // Земледелие. – 1977. – № 8. – С. 34–35.
4. *Шикула Н. К.* Земледелие без плуга / Н. К. Шикула // Земледелие. – 1983. – № 11. – С. 51–56.
5. *Моргун Ф. Т.* Почвозащитное земледелие / Ф. Т. Моргун, Н. К. Шикула, А. Г. Тарарико. – К. : Урожай, 1983. – 240 с.
6. *Влияние* длительной бесплужной обработки на содержание и качество гумуса / Н. К. Шикула, Г. В. Назаренко, А. Д. Балаев, М. В. Капштык // Земледелие. – 1987. – № 4. – С. 24–27.
7. *Пинегин В. Г.* «Наша система возникла не на пустом месте...» / В. Г. Пинегин // Земледелие. – 1987. – № 3. – С. 19–24.
8. *Ванькович Г. Н.* О «бесплужной системе земледелия» / Г. Н. Ванькович // Земледелие. – 1987. – № 6. – С. 22–25.

9. *Антонец С. С.* О полтавском эксперименте / С. С. Антонец // Земледелие. – 1987. – № 8. – С. 48–51.
10. *Лысак Г. И.* «Безотвалка» не должна быть шаблоном / Г. И. Лысак // Земледелие. – 1988. – № 4. – С. 29–30.
11. *Савченко Г. Ф.* Надежно ли научное обеспечение полтавского эксперимента / Г. Ф. Савченко // Земледелие. – 1988. – № 4. – С. 31–32.
12. *Канцилиев В. Т.* Не надо замалчивать недостатков / В. Т. Канцилиев // Земледелие. – 1988. – № 4. – С. 32–33.
13. *Иванов В. Д.* Полтавский эксперимент заслуживает внимания и поддержки / В. Д. Иванов // Земледелие. – 1988. – № 5. – С. 18–19.
14. *Татарико А. Г.* Что показала дискуссия по полтавскому эксперименту / А. Г. Татарико // Земледелие. – 1988. – № 12. – С. 13–16.
15. *Коротич В.* Федорові Моргуну – 60 / В. Коротич // Літ. Україна. – 1984. – 17 травня. – С. 6.
16. *Шайкин В.* Нива без плуга / В. Шайкин // Сел. жизнь. – 1985. – 5 сент. – С. 2.
17. *Грибов Ю.* Свой хлеб / Ю. Грибов // Лит. газ. – 1988. – 6 апр. – С. 10.
18. *Моргун В. Ф.* На захист батька / В. Ф. Моргун. – Шишаки : Псьол, 1997. – 112 с.
19. *Костенко М.* Епоха Моргуна : хліб і правда / М. В. Костенко. – Полтава : Полтавський літератор, 2000. – 232 с.
20. *Женченко В. В.* Україна ловила Федора Моргуна, та не спіймала : роздуми про діалогію Ф. Моргуна «Переорані покоління» / В. В. Женченко. – Полтава : Полтавський літератор, 2002. – 32 с.
21. *Писаренко П. В.* Кобзар переораних поколінь. Федір Моргун / П. В. Писаренко, М. П. Лебедик. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010. – 59 с.
22. *Охрана природы России: от Горбачева до Путина* / В. Ларин, Р. Мнацаканян, И. Честин, Е. Шварц. – М. : КМК, 2003. – 416 с.
23. *Історія комсомолу Полтавщини.* – Полтава : АСМІ, 2008. – 488 с.
24. *Полтава.* Історичний нарис. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – 280 с.
25. *Бокий І.* Нас порятує тільки розум / І. Бокий // Сіл. вісті. – 1991. – 18 черв. – С. 3.
26. *Бокий І.* Зерну – проростати / І. Бокий // Сіл. вісті. – 1994. – 12 трав. – С. 2.
27. *Симакович Г.* Влюбленный в землю / Г. Симакович // Правда Украины. – 1994. – 13 мая. – С. 6.
28. *Костенко М.* Свята земна справа / М. Костенко // Відродження. – 1999. – № 2. – С. 28.
29. *Моргун В. Ф.* Біографічний нарис / В. Ф. Моргун // Педагогіка толерантності. – 2010. – № 2. – С. 105–117.
30. *Бражник С.* Людина від Бога, або Незламний дух трударя України / С. Бражник // Вечірня Полтава. – 2011. – 11 трав. – С. 4.
31. *Селецький М.* Слово письменника про державного діяча : Олесь

Гончар про Федора Моргуна / М. Селецький // Рідний край. – 2011. – № 1. – С. 221–227.

32. *Бокий І.* Їм нема коли думати про велике і вічне / І. Бокий // Селянська правда. – 2012. – 20 берез. – С. 2.